

OLDEROGGE, D. A.: EPIGAMIJA

(Nauka, Moszkva, 1983, 280 old.)

Dimitrij Alekszejevics Olderogge professzor, akadémikus, a Leningrádi Állami Egyetem Orientalisztikai Kara Afrikanisztikai Tanszékének, valamint a Mikluho-Maklaj Néprajzi Intézet (SzTA) Afrika Szektorának vezetője 1903-ban született Litvánia fővárosában, Vilniusban. Születésének 80. évfordulója alkalmából – egyéb hivatalos elismerések és szakmai méltatások mellett – jelent meg értékes tanulmánykötete *Epigámia* címmel.

A kötet Olderogge legfontosabb elméleti tanulmányait gyűjti csokorba. Maga a könyv három elkülönülő részre tagolódik: az első, legbővebb részben a rokonsági rendszerekkel, házassági szokásokkal foglalkozó írásokat tartalmaz; a második nyelvtudományi munkái közül tartalmaz három korszakos jelentőségű tanulmányt; a harmadik részben pedig két Fekete Afrika orális hagyományaival, epikájával foglalkozó cikk kapott helyet.

A címadó tanulmány a házassággal kapcsolatos hagyományok és szokások elméleti problematikájával foglalkozik. A különböző földrészek népeinek életéből (nagyobbrészt Fekete-Afrikából) származó példákon mutatja be az endogámia és egzogámia kialakulásának okait, leggyakrabban előforduló típusainak sajátosságait. E két terminus gyakran eltérő és sokszor önkényes értelmezésű használata azonban nem oldja fel a vizsgált jelenségek előadásának ellentmondásosságát. Szerző ebből a terminológiai zsákutcából egy ókori görög műszó föllevenítésével kívánja biztosítani a kiutat. Az *epigámia* az antik görög kultúrák jogrendszerében azt a jogot határozta meg, amelynek alapján valamelyik polisz tagja egy másik polisz ellenkező nemű tagjával házasságot köthetett. Az *epi* – elem e szóban a valamire – adott esetben a partner-nemzetségre vagy más közösségre – való irányultságot jelöli, és Olderogge véleménye szerint megközelítőleg megfelel a latin *connubium* jelentésének.

Ha figyelembe vesszük a nemzetségek, települések, poliszok vagy más közösségi rendszerek tagjai közötti házassági tilalmak és preferenciális szabályok rendszerének különböző típusait, egyértelműen megállapítjuk törvényszerűségeiket, és az *epigámia* műszó alapterminusként való alkalmazása egyértelműbbé teheti a különböző házassági szabályrendszerek értelmezését és leírását.

A *Gens triplex Délkelet-Ázsiában* című tanulmány az ősközösségi társadalom szociális berendezkedésének egyik alapvető szabálycsoportjával, a házassági kapcsolatok kérdéskörével foglalkozik. Először átte-

kinti a problémakörrel foglalkozó nemzetközi (főleg angol és német nyelvű) szakirodalmat. Ennek alapján betekintést nyerhetünk a nemzeti és frátria-szintű endogámia és egzogámia működésével kapcsolatos etnikai sajátosságok világába.

L. J. Sternberg, orosz nyelvész, folklorista és néprajztudós még a 19. század végén felhívta a figyelmet a kelet-szibériai gilják nép nemzeti-szervezetének és házassági szokásainak egy kirívónak tűnő, jellemző tulajdonságra. E szerint a giljakok esetében három nemzetség alkot egységes frátriát, amelyek tagjai között házassági preferencia, ha nem is kényszer figyelhető meg. A kérdést leegyszerűsítve az unokatestvér-házasság alábbi konkrét változatát kapjuk: a nővér fia veszi feleségül a fivér lányát – a gilják normák szerint ez a kapcsolattípus az ideális. Így három nemzetség kerül egymással preferenciális házassági kapcsolatba.

Más távol-keleti és délkelet-ázsiai népek életének tanulmányozása nyomán még messzebb menő következtetések levonása vált lehetségessé. Kiderült, hogy a ciklikusan változó, körkörösén előrehaladó gilják kapcsolattípuséhoz hasonló elveken alapuló, csak jóval több, öt, hat vagy akár hét nemzetséget is egyesítő bonyolult „frátriák” figyelhetők meg számos délkelet-ázsiai (indiai, indokínai) népek gyakorlatában. Esetükben az ilyen természetű, ciklikus házassági kapcsolatban lévő nemzetségek alkotnak egy-egy törzset. A tanulmányban számos, részletesen elemzett konkrét példát is találhatunk.

Olderogge arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált gyűrűs szerkezetű szövetség – saját megfogalmazásában „kolcevaja szvjaz” – az ősközösségi társadalmak fejlődésének korábbi szakaszában jóval elterjedtebb lehetett, csaknem egyetemes volt, s ennél fogva sajátos történelmi kategóriának tekinthető. Sikerült ugyanis kimutatni sok szibériai, indiai, indonéziai, ausztráliai és afrikai (bantu és szudáni) törzsi fejlettségi szinten élő nép esetében. Szerző rámutat, hogy e gyűrűs házassági kapcsolattípus elsősorban a patrilineáris nemzetségekkel rendelkező társadalmakra jellemző. A tanulmány korszakos jelentőségét a benne foglalt fontos felismerések és a bemutatott esetek igényes elemzése biztosítja.

A következő, nagyobb tanulmány a közép-afrikai *bakongo* nép rokonsági rendszerét vizsgálja a 17. századból származó adatok alapján. A valószínűleg 12–14. században keletkezett kongói államról a portugál felfedezők jóvoltából a 15. századtól rendelkezünk írásos forrásokkal. Legtöbbjük egyházi személyek, katolikus misszionáriusok tollából származik, mint az a 17. század közepén leírt bakongo rokonsági terminológia is, amelynek szerzője a kongói királyi udvarban X. Ince pápa megbízásából tevékenykedő, a kapucinus rendet képviselő prefektus, Hyacintho Brusciotto a (másutt: da) Vetralla.

Brusciotto 1659-ben, Rómában kinyomtatott munkája gazdag ismeretek tárháza: fő célja a *kikongo* nyelv feldolgozása, a hittérítők számá-

ra hozzáférhetővé tétele. A művelt szerzetes azonban messze túllépte eredeti célját. Nyelvi fejtegetései mellett (nyelvtana ma is használható) értékes adatok tömegét közli a bakongó nép életéről. Ezek közül emeli ki Olderogge a XVIII. fejezetet, amely a rokonsági és vagyoni viszonyok értékes kommentárokkal ellátott terminológiáját tartalmazza. Szerinte ez az anyag tekinthető a turano-ganovan típusú rokonsági rendszer első hiteles leírásának.

A szerző a rá jellemző filológiai igényességgel elemzi magukat a terminusokat, részben Brusciotto eredeti rendszerezésének megfelelően, részben pedig a modern kulturális antropológia eredményeinek alapján kialakított új csoportosításban. Leszögezi, hogy tiszta rokonsági rendszerekkel csak elvétve találkozhatunk elszigetelten élő archaikus kultúrájú népcsoportok esetében, s ennek alapján a bakongo terminológiában is kimutatja a *turano-ganovan* és a *crow* típusúhoz sorolható elemeket.

A következő tanulmány a szintén a Kongó medencében élő *nkundu* nép nemzetségei közötti úgynevezett *nkita* kapcsolattípust elemzi. Ennek funkciói többszintűek. Lényegében az egy-egy törzshöz tartozó nemzetségek közötti potenciális házassági viszonyok alkotják azt a tengelyt, amely körül szerveződik a változatos jogi és gazdasági szempontokat is magába ötvöző *nkita* szisztéma.

Fontos megfigyelés, hogy a *nkundu* nemzetségek háromféle, rendszerint oppozíciós párokat alkotó szervezetben foglalhatják el helyüket. E párosítások többszörösen rétegződnek egymásra, s az avatatlan vizsgálódó szemében zavarossá teszik az egyébként tiszta logikus elemekből építkező rendszert. Az első típusúhoz tartozó oppozíciós párosítás valószínűleg a nemzetségek osztódása révén jött létre. Itt a szervezet magvát a *batomoro* („idősebb fivérek”) nemzetség és a vele szemben elhelyezkedő, bizonyára belőle sarjadt néhány *bokune* („fiatalabb fivérek”) nemzetség alkotja.

A második felosztás elve tévedésen alapul. Többek véleménye szerint a *nkundu* terminológiában a *wise* szó apai-, a *bonjangu* szó pedig anyai-ági nemzetséget jelöl, s e két, egymással házassági kapcsolatban álló résznemzetség éppen ilyen talajon alkotna mintegy új nemzetséget. Itt azonban csak a klasszifikációs típusú családi szintű rokonsági terminológiáról van szó, amelynek megfelelően a két említett szó jelentése: *wise* ‘apák’, *bonjangu* ‘anyák’.

A harmadik típusú felosztásnak csupán az EGO szempontjából van értelme. Az *eto* elnevezéssel a mindenkori apa, míg a *nkasa* szóval az anya nemzetségét jelölik. Így tehát az a csoport, amely egyesek számára *eto*, mások számára lehet *nkasa*.

A tanulmány címét adó *nkita* rendszer leírásai és értelmezései ellentmondásosak a nemzetközi szakirodalomban. Olderogge nagynevű kollégáival polemizálva a következő megállapításra jut: a házassági szokások e népnél korábban megkövetelték a „vőlegénytől”, hogy csa-

lájának végzett munkával érdemelje ki leendő feleségét. Később kialakult a fizetéssel realizálható nőváltás. A vőlegény nemzetségének nőtagjai számára a menyasszony nemzetsége *nkolo*, azaz fölérendelt, míg maga amazok számára *nkita*, azaz segítséggel, munkával tartozó kötelezett lett. A ciklikusság elve itt is érvényesül: ha A B számára *nkita*, C számára lehet *nkolo* és így tovább.

A dél-afrikai népek társadalmában elterjedt unokatestvér-házasság különböző típusaival és a házasságkötéskor kifizetendő menyasszonyváltás, a *lobola* összefonódó problematikájával foglalkozik a kötet következő tanulmánya.

Az előzőhöz hasonlóan polemizáló jellegű: a szerző elsősorban A. R. Radcliff-Brown és W. Eiselen, de kisebb mértékben A. T. Brayant és H. P. Junod e kérdéssel kapcsolatos elméleteit elemzi, bírálja és méltatja saját meggyőződése szerint.

Részletesen áttekinti a tulajdonviszonyok feltételezett alakulását és közelmúltbeli állapotát a dél-afrikai bantu nyelvű népek társadalmi gyakorlatában. Rámutat a földtulajdon (a megművelt földek) törzsi-nemzetségi, illetve a jószág-tulajdon családi-individuális jellegére. Kiemeli, hogy a jószágállománynak csak az a része került a nagycsalád vagy a nemzetség közös tulajdonába, amelyet menyasszonyváltás fejében *lobolaként* kapott, s hogy ezeket az állatokat csaknem kizárólag ugyanilyen célokra volt joga felhasználni. Felhívja a figyelmet arra, hogy az áru- és pénzgazdálkodás fejlődésével és nagymértékű elterjedésével vele jár a nemzetségi társadalom végleges felbomlása. Ennek következtében a *lobola* intézményének hagyományos funkciója is megváltozik: valóban szinte formális adásvételi ügyletté válik. Ez azonban ne tévessze meg a kérdés kutatóit, hiszen újkeletű, korábban nem létezett jelenségről van szó.

A következő cikkben a *maláj típusú rokonsági* rendszer szerepét és helyzetét ismerhetjük meg Nyugat-Afrika, az óceániai szigetvilág, Kína és ÉK-Ázsia népeinek példáin. A szerző véleménye szerint ez a rokonsági rendszer újabb keletű, nem egyéb, mint a korábbi, bonyolultabb turano-ganovan típus leegyszerűsödésének terméke. Az ősi rendszer a nemzetségi egzogámia elvét követő, zártabb törzsi társadalmaknak volt jellemzője.

A törzsi-nemzetségi szervezet felbomlásával a rokonsági, házassági kötelékek rendszere is megváltozik. Okai: Kínában a rabszolgatartó, majd a feudális osztálytársadalom megjelenése; Nyugat-Afrikában és ÉK-Ázsiában a közösségi tulajdonviszonyok felbomlása, a magántulajdon megjelenése, a gazdaságilag fejlettebb népek esetében az áru- és pénzgazdálkodás kialakulása; Óceániában bonyolultabb belső – egyes esetekben gazdaságföldrajzi természetű – társadalomfejlődési okok hatása.

Az új rendszer uralomra kerülésével párhuzamosan minden érintett nép esetében teljesen felszámolódott a nemzetség intézménye, követ-

kezésképpen a nemzetségi egzogámia is eltűnt. Helyüket új típusú társadalmi egységek foglalták el: Nyugat-Afrikában, Kínában és részben ÉK-Ázsiában ez a *patriarchális* nagycsalád, míg az óceániai szigetvilág népeinél a *bilaterális* leszármazási rendszerre épülő új családtípus.

A tanulmány fölépítése könnyen áttekinthető, példaanyaga gazdag. A nem szakember olvasó számára is irányt adó forrás. A kötetben helyet kapnak Olderogge 1945-ben megvédett doktori értekezésének tézisei. Ezek témája: a nemzetségek gyűrűs kapcsolatrendszere, illetve a hármas nemzetségi szövetség (gens triplex). Az ősközösségi társadalmak rokonsági rendszerében történelmi kategóriának tekintett viszonytípust vizsgálja meg a világ legkülönbözőbb népeinek anyagain keresztül Kelet-Ázsiától Ausztrálián és Afrikán át Amerikáig.

A szerző ezután azt vizsgálja, milyen hatással volt a gyarmatosítás *Fekete-Afrika etnikai fejlődésére*. Az afrikai kontinensen a múlt század utolsó harmadában megérett a helyzet az egyes gyarmatbirodalmak végleges és konkrét körülhatárolására. Az egyes európai országok gyarmatainak határait az előbbieket stratégiai helyzete, politikai presztízse, egyszóval az afrikai népek szempontjából önkényes tényezők határozták meg. Sok törzs és nép találta magát addig példátlan helyzetben: korábban egységes lakóterületük részeit határok választották el egymástól. Ha a határos gyarmatok más-más európai „anyaországhoz” tartoztak, úgy eltérő lett hivatalos nyelvük, kulturális és gazdasági fejlődésüket, politikai mozgásterületüket is különböző jellegű erők határozták meg.

Az egységes iskolarendszer, közigazgatás, pénzrendszer, közlekedési rend, adórendszer, a közös (idegen) hivatalos nyelv szintén etnikai kötődésük fokozatos, részleges feladására kényszerítette az egyes népek azon képviselőit, akik bármely fokú iskolázottságuk révén közvetlenebb kapcsolatba kerültek a hivatalos gyarmati rendszerrel. Ezek az elemek képezték az alapjait az új, etnikumoktól nagyrészt független, azok fölött álló társadalmi elit kialakulásának. E felsőbb osztály csúcsára pedig azok kerültek, akik magasabb műveltségre és politikai tapasztalatokra a metropolisokban tettek szert. A gyarmati rendszer az ő tevékenységükön keresztül fordult önmaga ellen. Ezek az emberek váltak a kibontakozó felszabadító mozgalmak vezéralakjaivá.

Végeredményben e tendenciák új típusú, egy-egy gyarmat keretei között lehetséges etnikai öntudat megteremtődéséhez vezettek. E tudatot még nem nevezhetjük a szó igazi értelmében nemzetinek, de a gyarmati korszak mintegy száz esztendeje után elnyert politikai függetlenség birtokában ezen a talajon indult meg az egyes országok lakosságának egységes nemzetné válása, és teremtődtek meg a messzibbre mutató globális társadalmi átalakulás föltételei.

A nyelv, mint történelmi forrás c. tanulmány felbecsülhetetlen értékű adatokat szolgáltat a kultúranropológus számára. Olderogge az általános nyelvészet szemszögéből, annak módszereit alkalmazva közelíti

meg ezt a problémát. Először a nyelvrokonság jelenségének ilyen szerepét vizsgálja három alapvető szempontból: 1. Milyen segítséget nyújthat a történelemtudománynak annak megállapítása, hogy egyes nyelvek genetikai kapcsolatban vannak (vagy nincsenek) egymással; 2. Mit jelent a történész számára, ha ismeri egy-egy nyelven belül az eszközök, fegyverek, növények, állatok, mértékegységek elnevezéseit, a rokonsági terminológiát, toponimikát, a szertartások stb. nyelvét; 3. Milyen párhuzamok állapíthatók meg egy-egy nyelv fejlődése és elterjedtsége, valamint beszélőinek történelmi sorsa között?

Olderogge a rá oly jellemző, vitatkozva gondolkodó stílusban áttekinti jeles elődeinek és kortársainak nézeteit e tárgyköréről. Arra törekszik, hogy feltárja a bennük rejlő hibákat és tévedéseket, helyes megfigyeléseiket és elképzeléseiket pedig egységesebb, átfogó elméletté szintetizálja. Jól alkalmazza e téren széles körű klasszikus-filológiai ismereteit.

Legrészletesebben a bantu nyelvek és az azokat beszélő népek történelmi sorsa alakulása közötti összefüggésekre kísérel meg rávilágítani. Túllépve a *bantu nyelvcsalád* keretein, konkrét adatok igényes elemzésén keresztül jut el addig a megállapításig, hogy Fekete-Afrika nyelveinek végleges osztályozása, hovatartozásuk meghatározása még sok afrikanistának adhat nehéz, de vonzó feladatot.

A hamita probléma az afrikanisztikában (ez a következő tanulmány címe) C. Meinhof e tárgykörben íródott munkáinak megjelenése óta az afrikai népek kultúráit kutató tudósok vitáinak nemegyszer szinte botránykövévé vált. A jeles német kutató a maga idején bár elfogultan, de kétségkívül jóhiszeműen próbálta feltárni a hamita és a fekete-afrikai népek közötti kapcsolatok jellegét és összefüggéseit. Munkájának azonban keserű politikai gyümölcsei is termettek. A frobeniusi kultúrakörök elméletéből kiindulva jutott el arra a következtetésre, hogy a hamita népek valamiféle katalizátor szerepét játszották a negroid népek történelmi fejlődésében. Ezzel kapcsolatos megállapításait a későbbiek során a reakciós rasszista fajelmélet kimunkálói környezetükből kiragadva, saját téveszméik igazolására igyekeztek felhasználni.

Olderogge felhívja a figyelmet arra, milyen veszélyekkel járhat, ha az egyik tudományág kategóriáit kritikátlanul átplántáljuk valamely más diszciplína területére. Ebben az esetben a nyelvészet és a néprajztudomány ilyen párhuzamba állításáról van szó. Bizonyítja, hogy a sémi-hami nyelveken beszélő népek hámi nyelvű képviselői sem antropológiai, sem néprajzi szempontból nem alkotnak semmiféle „misztikus egységet”. A kulturális antropológiai értelemben vett hamiták csupán egyes kutatók felfűtött képzeletének szülöttei, s így a velük kapcsolatos *hamita elméletnek* sincs helye a magával szemben igényes Afrika-kutató gondolatvilágában és munkáiban.

A tér és idő meghatározása a bantu nyelvekben c. esszé a bantu filológia egyik izgalmas és fontos, még nem teljesen feltárt kérdését veszi szemügyre. Közismert, hogy a bantu nyelvek grammatikájának vázát

a névszóosztályok rendszere alkotja. A legegyszerűbb ez a struktúra a szuahéliben, ahol 8, a legbonyolultabb pedig Dél-Afrika és a Kongó-mence bantu nyelveiben, ahol 21 névszóosztályt találunk. A legtöbb bantu nyelvben megfigyelhető a tér-idő viszonyokat kifejező ún. lokativuszi osztály (a szuahéliben a 8.).

A lokativuszi osztály azonban a legtöbb esetben „kilóg” a többi közül: amazok egyszerű előképzési módjával szemben itt különféle *pre-prefixumokkal*, néhány nyelvben pedig azokat kiegészítő *suffixumokkal* is találkozhatunk. E suffixumok azonban nem vonulnak végig a névszóosztályozás egész rendszerén, csupán a főnevekhez illeszkedhetnek.

Figyelemre méltó, hogy a bantu nyelvekben milyen következetesen szerepelnek a vizsgált szóosztály képzői egyidejűleg a térbeli és az időbeli viszonyok meghatározására. Olderogge véleménye szerint ez az időaspektus kidolgozatlanságából ered. Valószínűleg hasonló lehetett a helyzet korábban számos eurázsiai nyelvben is. Gondoljunk például az *előtt–után* típusú szópárok szerepére!

Föltehető, hogy a lokativuszi osztályok később illeszkedtek be a közbantu grammatika rendszerébe, ezért nem érvényesülnek a többi névszó osztályéhoz hasonló következetességgel, nem ölelnek fel önálló, gazdag szókészletet, s a nyelv történeti változásai folyamán a legkönnyebben változtatják meg eredeti funkcióikat.

Következő két tanulmányában a szerző a fekete-afrikai népek orális hagyományainak világába kalauzolja el az olvasót, elsősorban az epikai hagyományok vizsgálatára koncentrálna. A *kovácskirály Szumaoro* sajátos, félig pozitív, félig negatív kultúrhérosz szerepét játssza a *mande népek* epikájában, illetve mitológiájában. Párhuzamai a szudáni övezet és Nyugat-Afrika sok más népének folklórjában is föllelhetők.

Miután napvilágra kerültek az afrikai fémművesség korai művészi emlékei, éles vita lángolt fel e mesterség eredetéről és szerepéről Fekete-Afrika népeinek életében. A századelőn olyan, máig ható nézetekkel is találkozhatunk, amelyek szerint a vasművesség föltehetően afrikai eredetű. Mindenesetre ősi voltával magyarázható a kovácsok „kasztjának” privilegizált szerepe a legarchaikusabb kultúrájú afrikai népek esetében.

Később, amikor Fekete-Afrika peremvidékét erőteljes idegen – arab és európai – hatás érte, a kovácsmesterség dicsősége e perifériákon leáldozott. A korábbi előkelők, a hagyományos kultúra elhivatott hordozói páriákká süllyedtek. Ez lett a sorsa a mande mitológia fontos alakjának, Szumaoronak is. Az új rendet teremtő hős, Szungyata megküzd az ősi elveket és normákat védő kovácskirállyal, s elkeseredett harcok során le is győzi azt. Ez az összeütközés a nép szemléletében azonban nem a jó és a rossz sarkított küzdelme. Az epika hordozói a régít is tisztelik. A két hős itt tulajdonképpen a hanyatló törzsi-nemzetségi társadalmat, illetve a kialakuló osztálytársadalmat képviseli.

Végezetül *Az afrikai népek eposzáinak tanulmányozásáról* szóló cikk rövid összegzése az afrikai eposzokkal kapcsolatos több évtizedes vitának. Oolderogge tudományos mélységgel bírálja Frobenius koncepciózus epika-szemléletét, és bizonyítja a teljes értékű afrikai epika régtől fogva való létezését. Röviden áttekinti a legjobban ismert fekete-afrikai eposzi tartalmakat, és párhuzamba állítja azokat az eurázsiai epika hagyományaival. Ismerteti a rendelkezésre álló eposzok és epikus töredékek műfaji és stiláris sajátosságait, valószínűsíti keletkezésük okait és körülményeit. Felvázolja a szerves összefüggéseket az egyes eposzok, valamint az őket létrehozó kultúrák jellege között, megkülönböztetve egymástól a dominánsan állattartó, illetve földművelő népek epikájának tartalmi és formai jellemzőit. Megkísérli rehabilitálni a sokáig elhanyagolt, sajátosan több tőről fakadó szuahéli epikát.

Fontos megállapítása, hogy míg a peremvidékek epikájában nyilvánvalóan kimutathatók a meroei, egyiptomi, mezopotámiai epika hatásai, majd később az iszlám (arab) költészet befolyása, az elszigetelt területek – tropikus esőerdők, a Nagy Tavak vidéke stb. – eposzai lényegében megőrizték ősi vonásaikat: az erdővidéken kultúrhéroszok mitikus cselekedeteit dolgozzák fel (pl. Liandzsa), a tóvidéken az udvari dicshimnuszokkal mutatnak párhuzamot.

A leírtakból bizonyára meggyőződhetünk arról, hogy Oolderogge tanulmánykötete több tudományág képviselőinek elmélyült érdeklődésére tarthat számot.

(*Századok*, 1986, 1, 185–190. old.)